

PROFESSOR
TEYMUR ƏHMƏDOV

baş redaktordan

2020-ci il yanvarın ilk günləri havalar soyuq keçsə də, seyrək buludlar arxasından boylanan günəşin parlaq şəfəqləri Bakının səmaya boylanan yaraşlıq, qeyri-adi mənzərəsini nura qərq edir. Nəriman Nərimanovun əzəmətli tunc heykəli sanki arzuların gerçəkliyinə heyrətlə baxır...

Xalqın böyük oğlu ömrü boyu bu həqiqət uğrunda oddan-alovdan keçmiş, mübarizə aparmış, şəhid olmuşdur.

Nəriman Nərimanov 1870-ci il aprelin 14-də Cənubi Qafqazın qədim mədəniyyət mərkəzi Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. Ömrünü müsəlman Şərqi azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr etmiş Nərimanov XX əsrin birinci yarısında bütün məzlum Şərq ölkələrinə nümunə ola biləcək müstəqil Sovet Azərbaycanı qurmaq niyyətində idi. Proletariatın rəhbəri V.İ.Lenin dünyada sosializm inqilabının təşnə-

si idi. Onun xəstələnməsi ilə İ.V.Stalinin hakimiyyətə gəlməsi dövlətin siyasi kursunda dəyişikliyə ciddi təsir göstərdi. Xalqların birliyi, həmrəyliyi, hüquq bəyannaməsi və s. haqqında qəbul olunmuş qərarlar kağız üzərində qaldı.

N.Nərimanov oğlu Nəcəfə məktubunda ölkədə baş verən hərc-mərclik və özbaşınalığın yaranmasından şikayətlənirdi.

N.Nərimanovun nəzərdə tutduğu böyük missiyanı həyata keçirməyə imkan vermədilər. Ölümündən sonra Sovetlər Birliyində 70 il N.Nərimanovu doğma xalqına unutturmağa çalışdılar.

Azərbaycan KP MK-nın I katibi Heydər Əliyevin öz çıxışlarında söylədiyi fikirləri xatırlatmaq istərdim:

"1970-ci ildə Nərimanovun anadan olmasının 100 illik ildönümünü

qeyd etmək lazım idi. Lakin şovinst ermənilər Sov.İKP MK-ya məktublar yazaraq Nərimanovun bir millətçi olduğunu, bir çox xətalər elədiyini və 100 illik yubileyinin keçirilməsinin gərəksiz olduğunu söyləyirdilər. Nərimanovun heykəlini ucaldarkən nə əziyyətlər çəkdik".

1970–72-ci illərdə Moskvaya göndərilən şikayət məktubları əsasında Moskvadan Bakıya yüzlərlə sorğu məktubları ünvanlanırdı. Akademik Cəmil Quliyev gecə-gündüz arxivlərdən sənədləri axtarıb tapır, dərhal Heydər Əliyevə təqdim edirdi. Hər gün Kremlə cavab məktubları göndərilirdi.

Heydər Əliyev yazırdı: "Breynev və Suslovla bu barədə söhbət etdik, onlara Nərimanovla əlaqədar yanlış məlumat çatdırılmışdı". O zaman Azərbaycan KP MK-nın I katibi Heydər Əliyev həm də Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizəd seçilmişdi. Ona görə də Sov.İKP Mərkəzi Komitənin ən məxfi sənədləri arasında Sov.İKP(b) Partiyası Siyasi Bürosunun 1923-cü il 15 noyabr tarixli iclasının "ən məxfi" qrifli qərarını tapıb üzə çıxarmışdı. Yaroslavskinin rəhbərliyi ilə Bakıya göndərilmiş yoxlama komissiyasının nəticələri və Nərimanovun ərizəsi əsasında Siyasi Büro qərar çıxarmışdı: 1) münaqişə bitmiş hesab olunsun; 2) Nərimanov yoldaş Mərkəzi Komitənin etibarını bütünlüklə qazanmışdır və Nərimanov yoldaşdan xahiş olunsun ki, istefa ərizəsini geri götürsün.

Bu mənəvi əzab-əziyyət, sarsıntı iki il çəkdi. Heydər Əliyev xalqın mənəvi köməyi ilə dirəniş göstərdi. Çox müba-

rizə apardı, iki il çarpışa-çarpışa istədiyinə nail oldu, Mərkəzi Komitənin Siyasi Bürosunda Nərimanovun anadan olmasının 100 illik yubileyinin 1972-ci ildə keçirilməsi qərara alındı.

1972-ci ildə Heydər Əliyev Nərimanovun heykəlinin açılışı zamanı çıxışında demişdir: "Nəriman Nərimanov bu gün də bizimlədir. O özünün nəhəng qaməti ilə burada, qocaman Xəzərin dalğaları üzərində ucalır... Tanınmaz dərəcədə dəyişilmiş respublikamızın düzlərinə elə bil iftixarla nəzər salır, xalqın səadəti uğrunda çarpışmış mərd mübarizlə görüşə gəlmiş zəhmətkeşlərin çoxmillətli dəstələrini diqqətlə gözdən keçirir".

Heydər Əliyev Rusiyada Nərimanovun adının əbədləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Həştərxan vilayətinin Nərimanov şəhərində Nərimanovun heykəli ucaldılmışdır. Ulyanovsk şəhərində Nərimanov prospektində (1977-ci ilin dekabrında) Nərimanovun abidəsinin açılışındakı izdihamlı mitinqdə Heydər Əliyev çıxış etmişdir. Həmin il Bakıda Nərimanovun xatirə muzeyi açılmışdır.

Heydər Əliyev öz xidmətləri ilə sovet hakimiyyəti dövründə millətçi-təmayülçü kimi əsası olmayan böhtanla kimliyi xalqdan gizlədilən, unudulmağa məhkum edilən Nəriman Nərimanov əbədiyaşar, mənəvi ölməzlik verdi, xalqa qaytardı, tariximizdə boşluğu bərqərar etdi.

Beləliklə, vətəninə, xalqını, tarixini sevən millətin qeyrətli vətəndaşları Heydər Əliyevin dahiyənə xidmətini minnətdarlıqla yad edir.

Yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə Molla Nəsrəddin əbasında, əlində əsa xalq arasında "Sizi deyib gəlmişəm" deyə öz həmvətənlərinə pənah gətirmişdi ki, Vətəni zülmətdən işıqlığa çıxartsın. XX yüzilliyin astanasında ictimai-siyasi aləmin yeni oyanış dövrü başlanmışdı. Bu inqilabi hərəkatın qüdrətli dalğalarının gücləndiyi bir vaxtda "Molla Nəsrəddin" ədəbi-siyasi məcmuəsini, Cəlil Məmmədquluzadənin təbirincə desək, həyat özü, zamanın özü yaratmışdı. Və onun ideali da bu olmuşdu ki, Azərbaycan məmləkətində millət oyansın, inqilab ab-havasında öz torpağına sahib olsun, əkib-becərdiyindən özü bəhrələnsin. Həsən bəy Zərdabi, Nəriman Nərimanov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir Hacıbəyov, Əli bəy Hüseynzadə kimi onlarca hünərvər, demokratik ziyalıların da ideali Azərbaycanı müstəqil, buxovlardan azad, məsud və xoşbəxt görmək idi. Bu gün anadan olmasının 150 illiyində xatirəsi əziz tutulan Nəriman Nərimanovun yaşadığı 55 illik qısa ömründə vətən üçün, xalq üçün necə qəhrəmanlıqla çalışmasını minnətdarlıqla yad edirik.

Nəriman Nərimanov XIX əsrin 90-cı illərində taleyini Azərbaycanın mədəni mərkəzi Bakıya bağladığı ilk günlərdən çoxcəhətli ictimai fəaliyyətə başlamışdı. O bütün şüurlu həyatını Azərbaycanın səadəti yolunda mübarizəyə həsr etməyə and içmişdi. Nərimanov son nəfəsinə qədər müqəddəs andına sadıq qaldı.

Nəriman Nərimanov müasirimizdir. O öz sözü-söhbəti, əməlləri ilə bu gün də yaşayır və ümumxalq işimizə kömək

edir. Nərimanovun sözü ilə əməli bir olduğuna görə başı çox bəlalara çəkdi, lakin əyilmədi. Qəlbində xalqına olan böyük məhəbbəti qeyri-bərabər mübarizələrdə ona dayaq oldu. Büllur saflığın təcəssümü Nəriman Nərimanov təkcə Zaqafqaziyada deyil, bütün Şərqlərlərində əməkçi müsəlman xalqlarına azadlıq və istiqlaliyyət yolunu göstərdi. "Bəşəriyyətin geri qalmış hissəsinə" bacardığı qədər kömək etməyi özünə həyat məqsədi seçən Nərimanov realist və inqilabi-demokratik ədəbiyyatın yaradıcılarından biri, gözəl nasir, qüdrətli publisist, teatr xadimi, qayğıkeş müəllim, həkim, mətin inqilabçı, dövlət xadimi olmuşdur. Bu çoxcəhətli fəaliyyəti XX əsrin keşməkeşli ictimai-siyasi hadisələri qaynağında vüsət tapmışdı. Azərbaycan ictimai fikrinin bahadırı Nərimanovun odlu məşəl kimi yanan qəlbinin döyüntüləri bu gün həmişəkindən daha aydın eşidilməkdədir. Xalqın birliyi və suverenliyi, müstəqil Azərbaycanın bütün Şərqlərlə nümunə olması onun ideallarının tacı idi. O, həqiqi beynəlmiləlçi kimi tarixən ayrılmaz tellərlə bağlı xalqların əlaqəsini qarşılıqlı, bərabərhüquqlu əməkdaşlıqda görürdü. Ona görə də birinci növbədə millətin özünü tanımasını, öz hüququnu dərk etməsini başlıca amil sayırdı. Nərimanova görə, dilin, məktəbin, mətbuatın və ədəbiyyatın milli məzmunu hürriyyətə bağlıdır. Onsuz heç bir millət özünü tanıyıb hüququnu qoruya bilməz.

Nərimanov məmləkət üçün işləyən hər kəsdən ilk növbədə vətənpərvərlik tələb edirdi. Onun fikrincə, "vətənin qəd-

Amandır, yoldaşlar! Buna yaxşı fikir veriniz. Mənsəbdən ötrü yalan söyləyən, gündə vicdanını satan ikiüzlü adamlar bizim gələcək kommunaya üzv ola bilməzlər. Ona binaən, uşaqlarla əlaqədar olaraq daim hərəkətinizdə, sözünüzdə artıq dərəcədə ehtiyatlı olmalısınız. Çünki uşaq gördüyünü tez götürər...

N.Nərimanov

rini o kimsə bilər ki, vətən ilə ruhani rabitəsi olsun, vətən ilə bir yerdə ağlasın, bir yerdə gülsün". Bu baxımdan çox zaman bəxtimiz gətirmir, ona görə də başımıza olmazın müsibətlər gəlir, bəlalara düşür oluruq. Lakin təsəllimiz xalqımızın ictimai-siyasi hadisələrə fəal münasibəti, yeni təfəkkür tərzini və dirçəlişidir. İnanırıq ki, Nərimanovun vəsiyyətləri bütün keçilməz maneələrə, çətinliklərə qarşı mübarizədə, birlik və suverenliyin tam bərqərar olmasında xalqımızın yoluna nur çiləyən sönməz məşələ çevriləcəkdir.

Nərimanov oğlu Nəcəfə tövsiyələrində deyirdi:

"Əziz oğlum, əgər mənim həyatımı öyrənsən, yəqin edərsən ki, hər halda, 1925-ci ilədək başqaları üçün yaşamışam...

Mənim əziz Nəcəfim! Hökmranlıq dalınca qaçma, o, adamı korlayır. Bir adama yaxşı bələd olmaq istəyirsənsə, onun bütün daxili aləmini, yaxşı, pis cəhətlərini bilmək istəyirsənsə, həmin adamı bir müddət hakimiyyət başına qoy; o bütün ləyaqət və nöqsanlarını özü aşkar edəcəkdir. Əgər sən buna, yəni kütləni yalansız və riyasız öz ardınca aparmağa hazır deyilsənsə, ondan imtina etməyin daha yaxşıdır...

Amma kütlə səni qiymətləndirirsə, sən rəhbərlikdə iştirakını zəruri sayaraq

sənə etibar edərsə və sən də bu etimadın müqabilində ümumi işə həqiqətən fayda gətirə biləcəyinə əminsənsə, imtina etmə. Ancaq bir şərtlə: kütlənin istəyinin məcburiyyət nəticəsi deyil, könüllü olduğunu dərk edərsənsə. Əgər xəyalında zərrə qədər şübhə olsa ki, səni kim tərəfindən olursa-olsun, zorla seçirlər, yaxşısı budur, imtina et. Əks təqdirdə sən nəinki kütlə arasında, həm də vicdanın qarşısında ləyaqətini itirərsən. Ləyaqətinə görə deyil, məcburiyyət nəticəsində hakimiyyət başında olduğunu hər dəfə dərk edəndə sən məlum bir vicdan əzabı çəkəcəksən, getdikcə hörmətin nəinki kütlənin, hətta öz gözündən də düşəcək..."

Nərimanov Azərbaycanın gələcək xoşbəxtliyi üçün gənc nəslin düzgün, zamanın tələbinə uyğun təlim-tədrisinə diqqət yetirməyi müəllimlərin qarşısında təxirəsalınmaz vəzifə kimi irəli sürürdü. O, müəllim kimi yeni cəmiyyətə qədəm qoyan pedaqoji məktəbin ilk məzunlarına tövsiyələrlə müraciət edirdi. Onlara bütün çətinliklərə dözərək gənc nəslə zəhmətə alışdırmağa, cəsur, dəyanətli, doğrucul, sədaqətli vətəndaş kimi tərbiyə etməyə çağırırdı. Nəriman Nərimanov Azərbaycanı Şərqlə üçün bir məktəb səviyyəsində görmək arzusunda idi. O deyirdi:

"Əziz yoldaşlar! Təzə həyata qə-dəminizi təbrik edirəm. Vəzifəniz hər nə qədər qayət çətin, ağır, məsuliyyətli bir vəzifədirsə də, bunu da düşünməli-siniz: insanın ruhunu ucaldan bir çox şey varsa, onun ən birincisi zəhmətdir. Mən istərdim siz gələcək həyatınızda üç məsələyə diqqət edəsiniz:

- Sizin tərbiyəyinizdə olan Azərbaycan balaları gərək zəhmətsevən olsun-lar, yəni başqasının yox, öz zəhmətinin qüvvəti ilə ehtiyaclarını rəfedici olsun-lar. Bunun üçün balalara təbiəti sevdirmək, onları təbiətin əlamətləri ilə maraqlandırmaq lazım gəlir.

- Sizin tərbiyəyinizdən çıxan cavan-larımız gərək cəsur, cürətli və dəyanətli olsunlar. Yəni bir parça çörəkdən ötrü ikiüzlülük etməsinlər, filankəsin xoşuna gəlmək üçün "qatığa qara deməsinlər".

- Amandır, yoldaşlar! Buna yax-şı fikir veriniz. Mənsəbdən ötrü yalan söyləyən, gündə vicdanını satan ikiüz-lü adamlar bizim gələcək kommünaya üzv ola bilməzlər. Ona binaən, uşaqlarla əlaqədar olaraq daim hərəkətinizdə, sö-zünüzdə artıq dərəcədə ehtiyatlı olmalı-sınız. Çünki uşaq gördüyünü tez götürər.

Biz iddiamızdan əl çəkmirik: Azər-baycan Şərq üçün bir məktəbdir, yəni Şərq hazırkı halında qalarsa, biz ona hər cəhətdən müəllim olacağıq...

Ona binaən dilimizi lüzumsuz, qey-risinin lisanının təsiri altında saxlamaq bütün işimizi təxirə salar. Bu səbəblərə görə dilimizi müstəqil bir şəkllə salmaq üçün ən çox siz müəllimlərə ümid bağla-yıb məktəbi bitirməyinizi yenə də səmi-mi-qəlbədən təbrik edirəm".

XX əsr Azərbaycanın ictimai-siyasi fikir tarixində Nəriman Nərimanovun xidmətləri danılmazdır. Onun doğma xalqı, vətəni uğrunda mübarizəsini, ədəbi fəaliyyətini əks etdirən monoq-rafik əsərlər az yazılmamışdır. Lakin yüz ildən çox keçməsinə baxmayaraq N.Nərimanovun ictimai-siyasi fəaliyyəti barədə subyektiv mülahizə söyləyənlər tapılır. Bunun başlıca səbəbi real tarixi hadisələr, hər hansı ictimai-siyasi xadi-min fəaliyyəti tarixilik baxımından, yəni dövrü, şəraiti dərindən öyrədilmədiyinə görə baş verir. Əgər araşdırmaçı-alim xüsusi tədqiqat aparmadan bir problem barədə fikir söyləmək istəyirsə, mövcud ədəbiyyata, mötəbər sayılan elmi-mo-noqrafik əsərlərə müraciət edə bilər. Əks halda tarixi hadisələrə müxalif təfəkkür-lə birtərəfli, subyektiv yanaşmaqla yan-lış yola düşə bilər. Türkiyə filoloqu Yavuz Bülənt Bakilərin 2009-cu ildə İstanbul-da "Türk edebiyatı vakfı" nəşriyyatında çap etdirdiyi "Azərbaycan ürəyimdə bir şah damardır" kitabında Nəriman Nəri-manovun ictimai-siyasi fəaliyyəti barə-də söylədiyi yanlış fikirlər bu cəhətdən səciyyəvidir. Əslən qarabağlı olan Yavuz Bülənt Bakilər Azərbaycanın klassik və müasir ədəbiyyatının təbliğ edilməsində müəyyən xidmətləri olan ədəbiyyatşü-nas alim kimi tanınır. Lakin çox təəssüf ki, bəzən o, Azərbaycanda nəşr olunmuş müxtəlif məsləkli əsərləri saf-çürük et-mədən mötəbər mənbə kimi qəbul edir, onların təsiri altında yanlış mülahizələr də söyləyir.

Azərbaycanın tarixi müsibətindən xəbərsiz olan, 1920-ci illərdə baş verən

hadisələrin mahiyyətini bilməyən Yavuz bəy o dövrün tarixi hadisələrini şərh edərkən ölkəmizə qarşı düşmənçilik siyasəti yeridən dönüklərin mülahizələrinə əsaslanır. XI Qırmızı Ordunun Azərbaycanı işğal etməsinə, Azərbaycan neftinin Rusiyaya daşınmasına, rus ordusunun Azərbaycanda yerləşdirilməsinə, məscidlərin bağlanması, repressiya dövründə sürgünlərə, "fikir, sənət adamlarının sürgün və qətləmlərinə", sovet rejimi dövründə baş verən bütün neqativ hadisələrə görə Nəriman Nərimanovu ittiham edir, onu suçlayır.

Azərbaycan müxalifətinin və doğma xalqına qarşı cinayət törədib xaricdə ömrünü çürüdən dönüklərin sərsəmləmələrini Yavuz əfəndinin təkrar etməsi təəssüf doğurur. Zətən qarabağlı olan, "Azərbaycan ürəyimdə bir şah damardır" deyən Yavuz Bülənt Bakilərin Azərbaycan sevgisinə şübhə etmirik. Amma yaxşı olardı ki, o, tədqiqatlarında əsaslı mənbələrə istinad edib 1920-ci illərin hadisələrinə tarixilik baxımından yanaşaydı.

Populist cızma-qara yazılarla müxalif cəbhənin fikirlərini təbliğ edərək tarixi həqiqəti unutturmaq olmaz. Azərbaycanda və xarici ölkələrdə nəşr olunan böhtan dolu mənbələrdən bəhrələnən cənab Yavuz Bülənt Bakilər, heç olmasa, Nəriman Nərimanovun "Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair", "V.İ.Leninə məktub", "Oğlum Nəcəfə məktub", "Qarabağ məsələsinə dair sənədlər" tarixi materialları ilə tanış olsaydı, belə danışmazdı. Bu tarixi sənədlər müəllim, yazıçı, publisist, ictimai-siyasi xadim Nəri-

man Nərimanovu Azərbaycan xalqının qeyrətli, təəssübkeş, fədakar oğlu kimi səciyyələndirir. Onun vətənin, xalqın taleyi uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi aparmasını, pərvanə kimi özünü atəşə atmasını sübut edir.

Burada "Qarabağın taleyi" ilə əlaqədar bir hadisəni xatırlatmaq istəyirəm: 1921-ci il iyulun 4-də RKP MK Qafqaz Bürosunun plenumunda Stalin, Orconikidze, Maxaradze, Nərimanov, Myasnikov, Kirov, Nazarapetyan, Oraxelaşvili və Fiqatner Qarabağ məsələsini müzakirə edirlər. Dağlıq Qarabağı Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil etmək qərarı alınır. Nəriman Nərimanov bu qərara etiraz edir, "Azərbaycan üçün Qarabağ məsələsinin zəruriliyini nəzərə alaraq onun RKP MK-nın qəti qərarına keçirilməsini" təkid edir. Bununla da kifayətlənməyib Leninə zəng vuraraq qəti etirazını bildirir.

Ertəsi gün, 5 iyul 1921-ci ildə Qafqaz bürosu plenumu həmin tərkibdə toplaşaraq Qarabağ haqqında qərara yenidən baxmalı olur. Nəticədə Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in hüdudlarında saxlanması qərara alınır (*bax: Nəriman Nərimanov. "Məktublar və Qarabağ məsələsinə dair sənədlər". B., 2002, səh. 88-92*).

Nəriman Nərimanov Mərkəzi Komitəyə göndərdiyi "Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair" məxfi məktubunda ermənilərin Dağlıq Qarabağdan əl çəkəmədiklərini ciddi tənqid edir. O, İ.V.Stalinə açıq-aşkar yazır ki: "Azərbaycanda daşnak siyasəti tam gücü ilə həyata keçirilir". "Dağlıq Qarabağ Mirzoyanın güclü təsiri altında Muxtar Vilayət elan edil-

mişdir. Mənim vaxtımda bu mümkün olmamışdı...". "Mirzoyan erməni daşnak müəllimlərinin köməyi ilə zəmin hazırladı və məsələni Zaqafqaziya Diyar Komitəsində keçirdi... Mənim zərrə qədər də şübhəm yoxdur ki, Serqo və Stalinin simasında AKP MK biz türklərə etibar etmir və Azərbaycanın taleyini erməni daşnaklarına tapşırır" (*orada, səh. 75*). Nəriman Nərimanov Dağlıq Qarabağın erməni və xristian təəssübkeşlər qarğuruğu tərəfindən Ermənistanla birləşdirilməsinə imkan vermədi. O vaxt belə bir cəsarəti ancaq xalq, vətən yolunda ölümdən qorxmayan böyük bir şəxsiyyət edə bilərdi.

Xatırladığım bu məsələ Nəriman Nərimanovun mübarizəsi və mövqeyi barədə aydın təsəvvür yaradır. Tarixi həqiqət hər cür yalan və iftiranı rədd edir.

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, XX əsrin görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi, ədib və həkim Nəriman Nərimanovun büllur, saf şəxsiyyətinə heç kəs kölgə sala bilməz.

Milli dəyərlərimizin hamisi Heydər Əliyev öz çıxışlarının birində demişdir:

"Şəxsiyyətləri itirmək olmaz. Bizdən ötrü Əhməd bəy Ağayev də, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də böyük şəxsiyyətlərdir, Nəriman Nərimanov da. Ancaq son zamanlar Nəriman Nərimanovdan başlayaraq Azərbaycanda bütün siyasi xadimlərin Azərbaycana düşmən olmaları barədə deyilən fikirlərlə heç cür razılaşmaq olmaz.

...Nəriman Nərimanov öz dövrünün, yaşadığı mühitin çərçivəsində böyümüş

görkəmli simadır, böyük siyasi xadimdir. Amma onu da bilin ki, Nəriman Nərimanov müstəqil demokratik dövlətin xadimlərinin hamısını qoruyub-saxlayan adamlardan olmuşdur... Tarixi təhrif etmək olmaz. Tarixi təhrif edənlər xalqa xəyanət edir. Onu çaşdırırlar. Buna son qoymaq lazımdır. Gələcəkdə buna yol vermək olmaz...

Nəriman Nərimanov elm, mədəniyyət xadimi kimi Azərbaycan tarixində olan bir adamdırsa, böyük bir ədəbi irs qoyub gedibsə, belə etmək olarmı? Şübhəsiz ki, belə hallara yol verilməməlidir".

Nəriman Nərimanov şərəfli, ibrətəməz ömür yolu keçmişdir. O bütün həyatı boyu ürəyini məşələ çevirib bəşər övladının məsud, əmin-amanlıq içində, müstəqil yaşaması uğrunda mübarizə aparmışdır.

Nəriman Nərimanov Kərbəlayı Nəcəf oğlu 1870-ci il aprelin 14-də Gürcüstanda Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. Tiflis ruhani məktəbində ibtidai təhsil almışdır (1879–1885). Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasında təhsilini davam etdirmişdir (1885–1890). Tiflis quberniyası Borçalı qəzasının Qızılhacılı kəndində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır (1890–1891). Bakıda Pobedonostevin şəxsi progimnaziyasında (sonra imperator III Aleksandr adına Bakı kişi gimnaziyasında) müəllim, müfəttiş işləmişdir. İlk xalq qiraətxanası açmışdır (1894). "Nadanlıq" (1894), "Şamdan bəy" (1895), "Nadir şah" (1899) pyeslərini, "Bahadır və Sona" (1896–1908)

romanını nəşr etdirmişdir. Eyni zamanda "Tərcüman", "Kaspi" qəzetlərində ilk məqalələri dərc olunmuşdur. Bu dövrdə N.V.Qoqolun "Müfəttiş" komediyasını doğma dilə çevirir (1892), məktəblilər üçün dərsliklər tərtib edir: "Türk Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhvi". "Müsəlmanlar üçün müəllimsiz rus dilini öyrənməkdən ötrü asan kitabça". "Müəllimsiz türk dilini öyrətməkdən ötrü ruslar üçün asan kitabça" (1891–1900). Müəllim və aktyor kimi tanınır (1891–1902). Odessa şəhərində Novorossiya İmperator Universitetinin tibb fakültəsində təhsil alır (1902–1908). Burjua-demokratik inqilabi hadisələri ilə əlaqədar universitet müvəqqəti bağlandığı vaxtlar (1905-ci ilin payızından 1906-cı ilin sonlarınaqədək) Bakıda "Hümmət" təşkilatına daxil olur. "Nicat" maarif cəmiyyətində teatr və konsert tamaşaları, ədəbi dərnəklər təşkil edir. İran sosial-demokrat təşkilatının yaradıcılarından biri kimi ictimai-siyasi və publisistik fəaliyyəti ilə İran inqilabına kömək edir.

RSDF(b)P məramnaməsini Azərbaycan dilinə tərcümə edir. Qafqaz müsəlman müəllimlərinin I qurultayının təşkili və keçirilməsində ciddi çalışır (1906, 15 avqust). "Həyat", "İrşad" qəzetlərində "Nər", "Arı bəy" imzaları ilə felyeton, məqalələrini çap etdirir, siyasi-publisist və ədəbi-tənqidi məqalələr yazır. Novorossiya İmperator Universitetinin tibb fakültəsini bitirdikdən sonra Bakı şəhərində müalicəxana açmaq istəsə də, icazə verilmir (1908). İran inqilabçılarına yaxından kömək məqsədilə Tiflisə gedib orada iş düzəlmək istəyir (1909). Təqib olundu-

ğundan həmin ilin mart ayının 1-də həbs olunur. İlk gündən burada həkimlik etməyə başlayır, "Xolera – vəba", "Çixotka – vərəm", "Aləmi-nisvan", "Tibb və İslam", "Əyyaşlıq" mövzularında mühazirələr oxuması onu xalq həkimi kimi tanıdır. "Bürhani-tərəqqi", "İdel", "Prikaspiyski kray" qəzetlərinin redaksiyaları ilə sıx əlaqə saxlayır, elmi-publisistik məqalələrlə çıxış edir. "Ümumrusiya vərəmə qarşı mübarizə cəmiyyəti" Həştərxan şöbəsinin üzvü kimi "Ağ çiçək" həmrəylik mərasiminin təşkili və keçirilməsində fəal çalışır. İnqilabçı-demokrat tatar şairi Abdulla Tukayla şəxsən tanış olur (1911). Professor İ.İ.Meçnikovu "Şurayi-islam" cəmiyyətinin ziyalıları adından təbrik edir, onun vərəmə qarşı mübarizəsində köməkliliyini əsirgəmir. Həştərxan Xalq Universitetinin sədri seçilir (1912–1913). Sürgündən sonra Bakıya qayıdıb "Qara şəhər"də xəstəxana müdiri vəzifəsinə işə düzəlir. İctimai və ədəbi fəaliyyətini gücləndirir. Bədii əsərlərini yenidən nəşr etdirir. Dövri mətbuatda ədəbi-publisistik məzmunlu məqalələrlə çıxış edir. "Xalq evi" cəmiyyəti idarə heyətinin üzvü, "Qənaət" kooperativi idarə heyətinin sədri seçilir. Gizli inqilabi fəaliyyətini leqal ictimai fəaliyyətlə əlaqələndirir. Fəhlələrin Rusiya imperiyası hakimiyyətinə qarşı mübarizəyə hazırlanmasında ciddi işlər görür. "İqbal", "Bəsirət", "Açıq söz" və s. qəzetlərdə "Arı bəy", "Nər", "Doktor N.Nərimanov" imzaları ilə tibbə dair elmi-kütləvi məqalələr, ədəbi-tənqidi və ictimai-siyasi publisist əsərlərini çap etdirir (1913–1916). "Tənqid gecələri" ədəbi dərnəyi təsis edir. Bu məclisdə yeni çıxan əsərlər müzakirə olunur (1914). Bolşevik

"Hümmət" təşkilatı komitəsinin sədri və RSDF (b) II Bakı komitəsinin üzvi seçilir. "Hümmət" bolşevik qəzetinin "El həyatı" jurnalının baş redaktoru olur (1917–1918). Şəhər dumasına və Müəssislər məclisinə namizəd göstərilir (1917). Bakı Xalq Komissarları Sovetinin tərkibində şəhər təsərrüfatı komissarı kimi çalışır (1918). Bakı qəza Kəndli Deputatları Sovetinin I qurultayının təşkilatçılarından biri kimi tanınır. Ağır xəstələndiyinə görə 1918-ci ilin iyun ayında Həştərxanda Tinaki palçıq müalicəxanasında müalicə olunur. Çox çəkmir ki, Həştərxanda ictimai-siyasi fəaliyyətini davam etdirir. Burada Həştərxan vilayətinin müsəlman işləri üzrə hərbi-siyasi komissarlığın səhiyyə şöbəsinə rəhbər, Həştərxan quberniya maarif şöbəsinin müdiri, Zaqafqaziya müsəlmanlarının işləri üzrə komissar vəzifələrində çalışır. Moskvaya çağırılır. RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığı Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri, həm də Xalq Milli İşlər Komissarının müavini təyin olunur. Xalq Milli İşlər Komissarlığı Kollegiyasının üzvü kimi ona Zaqafqaziya müsəlmanlarının işləri üzrə komissar vəzifəsi həvalə edilir. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ərəfəsində Azərbaycan İnkilab Komitəsinin, sonra isə Azərbaycan SSR XKS-in sədri seçilir (1920, 7 aprel). Şərq xalqlarının birinci qurultayının hazırlanması və keçirilməsində fəal iştirak edir (1920, sentyabr). "Şərq xalqlarının təbliğat və fəaliyyət Şurası" tərkibinə seçilir. Zaqafqaziya Federasiyası İttifaq Sovetinin sədrilərindən biri olur. RK (b) XII–XIII qurultaylarında MK üzvlüyünə namizəd seçilir. İtaliyada beynəlxalq Genuya konfransında sovet nümayəndə heyətinin

tərkibində olur (1922). SSRİ MİK sədri seçilir (1922, dekabr). Ölkə daxilində ən mühüm dekret, qərar və müraciətnamələrin, eləcə də xarici siyasət tədbirlərinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində fəal çalışır. Şərqsünəslıq Elmi Cəmiyyətində və onun "Noviy Vostok" jurnalında əməkdaşlıq edir.

1925-ci il martın 19-da Moskvada qəflətən ürəkpartlamasından vəfat etmiş Nərimanov martın 23-də orada Kreml divarları qarşısında dəfn olunmuşdur. Onun vəfatı ilə ölkənin bütün dövlət idarələrində iş dayandırıldı. 23 mart matəm günü elan edildi. Hər yerdə dövlət bayraqları 5 dəqiqəliyə endirildi, toplardan yaylım atəşi açıldı.

Moskvada Şərqsünəslıq İnstitutu uzun müddət onun adını daşımışdır. Moskvada, Bakıda, Həştərxanda, Ulyanovskda, Marneulidə, keçmiş SSRİ-nin digər şəhər və rayonlarında küçə, meydan, məktəb və s.-yə onun adı verilmiş, Bakıda və bir sıra yerlərdə abidəsi ucaldılmışdır. Moskvada yaşadığı binada qranitdən barelyef portreti təsvir olunan xatirə lövhəsi, Tbilisidə və Bakıda xatirə muzeyi açılmışdır. Onun haqqında bədii və sənədli filmlər çəkilmiş, ədəbi, musiqi, rəssamlıq əsərləri yaradılmışdır.

Nəriman Nərimanovun həyat salnaməsi onun ictimai-siyasi və dövlət xadimi, ədib, müəllim, həkim kimi çoxcəhətli fəaliyyəti haqqında təsəvvür yaradır. Onun titanik zəhmətinin istiqaməti ömrünü sərf etdiyi ideali, Şərq xalqlarını əsarətdən xilas etmək, istiqlal yoluna, xoşbəxtliyə qovuşdurmaq olmuşdur.